

18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi¹

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU²

Özet

Dünya siyasi tarihinde, Afganistan'ın öncelikli bir yeri vardır. Bunun başlıca nedeni, Afganistan'ın kıtalararası ve bölgelerarası stratejik bir coğrafya'da yer almasıdır. Çin, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan ve İran arasında yer alan Afganistan, Orta Asya, Sıcak Sular ve Ortadoğu'ya giriş-çıkış için en uygun kavşak noktası olduğu gibi; İslam, Çin ve Hint kültürlerinin de tam buluşma noktasındadır. Afganistan'ın kontrolü için, 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere arasında "Büyük Oyun" olarak adlandırılan siyasi, askeri ve ekonomik çatışmalar yaşanmıştır. Önceleri İngiltere tarafından kontrol altına alınan Afganistan, bağımsızlığını kazandığı 1918 yılından itibaren Rus nüfuzuna girmiş, 1979 yılında Ruslarca resmen işgal edilmiş, Batı ve İslam ortak cephesi kurularak, ancak 9 yıllık bir mücadeleden sonra Ruslardan arındırılmıştır. Afganistan 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'deki İkiz Kulelere ve Pentagon'a karşı yapılan terör saldırılarını, bu ülkede üslenmiş bulunan Usame Bin Ladin ve onun liderliğindeki El Kaide terör örgütünün düzenlediği iddiasıyla, ABD tarafından işgal edilmiştir (7 Ekim 2001). 1995 yılından 2001 yılına kadarki süreçte; ABD, Pakistan, Taliban, Petrol Şirketleri, Rusya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yaşanan ilişkiler incelendiğinde, 2001 yılından bu yana şiddetli bir direnişe rağmen, işgalin süreci ve nedeni daha iyi anlaşılacaktır. Bu makale'de askeri, siyasi, dini, sosyal ve ekonomik açıdan bir geçiş noktası olan Afganistan'ın, 18. yüzyıldan günümüze kadar uluslararası ilişkilere etkileri analiz edilecektir

Anahtar kelimeler: *Büyük Oyun, Taliban, 11 Eylül, Büyük Ortadoğu Projesi, Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi.*

¹ Bu makalenin genel kavramsal ve tematik çerçevesi, yaptığım yüksek lisans tez çalışmasına göre kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU *11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans bitirme Tezi, 2004.

² Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora öğrencisi, seyhanli7463@gmail.com

Strategic Significance of Afghanistan Since 18th Century

Abstract

Afghanistan holds a crucial place in political history. The main reason, among many others, is Afghanistan's strategic position at the heart of intercontinental and interregional crossroads. It can be regarded as an intercontinental and interregional nation because it is located nearby China, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Pakistan and Iran. It is a buffer state providing access to Central Asia, warm waters of the Mediterranean and the Middle East. In addition, Afghanistan is a country where Islamic, Hindu and Chinese cultures have converged. Throughout the 18th and the 19th centuries there was a power struggle between Russia and England. Political, military and economic conflict between these two states to gain control over Afghanistan is also called as "great game". Although England tried to have control over Afghanistan, it could not achieve it fully, and thus Afghanistan gained its independence in 1918. Its independence was always challenged by Russia, who consequently invaded and annexed it to itself in 1979. Islamic and Western countries cooperated against the Russian invasion to liberate Afghanistan. Repelling Russia out of Afghanistan took nine years. In 2001, the U.S.A. claimed that the terrorist attacks against its World Trade Center and Pentagon were executed by Osama bin Laden and his terrorist organization Al Qaeda situated in Afghanistan. Then the U.S.A. invaded Afghanistan on October 7, 2001 to punish the terrorist organization. If one studies the time period from 1995 to 2001 by focusing on the relationships between USA, Pakistan, Russia, Central Asian Turkish Republics, Taleban, oil companies, the timing and the cause of the invasion, and the strong resistance against the U.S.A., the picture can be understood better. This essay analyses the geopolitical and geostrategic importance of Afghanistan as a center of political, military, social, economical and religious complexities, and its effects on international politics since the 18th century.

Keywords: *Great Game, Taleban, Greater Middle East Project, 11 September, Central Asia Oil Pipeline Project*

Giriş

Dünya haritasına kabaca bir göz atıldığında, Asya Kıtasının Doğu-Batı ve Kuzey-Güney geçiş noktasında yer alan Afganistan'ın stratejik olduğu kadar fiziki olarak da "Asya Kıtasının anahtarı ve kalbi" hükmünde olduğu görülecektir. Çin, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Pakistan ve İran arasında yer alan Afganistan bu konumuyla İç Asya, sıcak sular, Hint Alt Kıtası ve Ortadoğu'ya çıkış için tek kavşak noktası konumunda bulunmaktadır.

Bu nedenle, küresel güç olma siyaseti güden Pers İmparatoru Büyük Dara (M.Ö 500), Büyük İskender (M.Ö. 320) ve Timurlenk (M.S.1400)'ten başlayarak, günümüze kadar küresel çatışmaların Afganistan üzerinde düğümlendiği görülmektedir. Örneğin, Rusya ve İngiltere arasında 19. yüzyılda yaşanan çatışmaları tanımlamak için uluslararası ilişkilerde kullanılan "Büyük Oyun" Afganistan üzerinde yaşanmıştır. Rusya, Afganistan'ı yaklaşık yüzyıl sonra da olsa hedeflediği şekilde işgal etmiş, ancak başta ABD olmak üzere Avrupa ve İslam Dünyasının şiddetli reaksiyonuyla karşılaşmıştır.

19. yüzyılda Afganistan'ın jeostratejik önemi, Rusya'nın sıcak sulara inme çabası ve İngiltere'nin en zengin sömürgesi olan Hindistan'ı koruma görevinden kaynaklanmaktaydı. Bunun, 20. yüzyılda Batı ve Doğu blokları arasında tampon bölge görevinde oluşundan, 21. yüzyılda ise Orta Asya petrol ve doğalgazının, dünya piyasalarına taşınması için geçiş yolu ve ABD'nin geleceğin tehdit odakları olarak gördüğü İran, Hindistan, Çin ve Rusya'nın arasında "üs" olmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminden sonra Dünyanın tek süper gücü olma stratejisini benimseyen ABD, 11 Eylül 2001 tarihinde İkiz Kulelere ve Pentagon'a karşı yapılan terör saldırılarında rolü olduğu gerekçesiyle 2001 yılı Ekim ayında Taliban yönetimini devirerek, Afganistan'ı işgal etmiştir. Şu ana kadar da Afganistan, ABD'nin ve Avrupa ülkelerinin işgali altında bulunmaktadır. Taliban, direnişini sürdürürken başta Rusya, Çin ve Pakistan olmak üzere Hindistan'ın da süreci dikkatle takip ettiği görülmektedir

Bu kapsamda makalemizin konusu dört ana başlık altında ele alınacaktır:

Birinci bölümde, 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere arasında Afganistan üzerinde yaşanan "Büyük Oyun" ve bunun sonucunda

İngiltere'nin kontrolü altına giren Afganistan'ın bağımsızlığına kadar geçen süreç; ikinci bölümde, 1919 yılından 1979 yılına kadar, Rusya'nın Afganistan'a nüfuz çabaları, 1979 yılındaki işgali, işgal sonrası ve 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkışına kadar geçen süreç; üçüncü bölümde, Pakistan ve ABD'nin Taliban'a yönelik politikaları analiz edilecektir. Dördüncü bölümde ise, Orta Asya Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları Projesi için Taliban, petrol şirketleri, ABD ve Pakistan arasında yaşanan çatışmalar ve ABD işgali anlatılacaktır.

1. Büyük Oyun ve Afganistan

İngiltere, 1756–1763 savaşları sonunda Fransa'nın elinden Hindistan'ı aldıktan sonra, Hindistan İngiltere'nin dış politikasında ve ekonomisinde ağırlıklı bir unsur haline gelmiştir. Ön Asya bölgesinde Hindistan'a kuzeyden bir koruma şemsiyesi kurmaya çalışan İngiltere, Rusya'nın “sıcak sular” a inme çabasıyla karşılaşmıştır. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesinden sonra İngiltere “kırmızı hat” olarak Afganistan'ı belirlemiş ve Rusya'nın bu hattı zorlamaya başlaması üzerine Afganistan'la ilgili olarak yaklaşık 200 yıl süren bir çatışma yani “Büyük Oyun” başlamıştır.

İngiltere için Afganistan'ın bir diğer önemi, Ahmet Şah Dürrani (1747 – 1792) zamanında birliğini sağlayan bir Afganistan'ın, Hindistan'ı defalarca istila edebilir bir potansiyele sahip olduğunun fark edilmesiydi.

Bunun yansısı “Büyük Oyun” kavramını doğuran asıl olay ise, Napolyon'un 1763'te kaybettiği Hindistan'ı geri almak için, 1807 yılında Ruslara, “Fransız ve Rus birliklerinden meydana gelecek bir ordu ile Kafkaslar ve İran üzerinden giderek, İngilizleri Hindistan'dan atma teklifi”³ olmuştur. Ruslarca da kabul edilen bu teklif üzerine İngiltere, Hindistan cephesini güçlendirme arayışına başlamıştır. Çünkü İran ve Afganistan, Hindistan için iki önemli açık kapı olarak değerlendirilmektedir.

Ancak Napolyon'un takip ettiği siyaseti değiştirerek, Rusya'ya saldırması üzerine Hindistan'ı istila projesi uzun yıllar unutulmuş olmakla birlikte 1813 yılında Rusların, İran ile yapılan savaşta tüm Kafkasları ve Türkistan'ı istila etmeye başlaması üzerine İngiltere tekrar harekete geçmiştir.

1814 yılında İngiltere, İran'la “kendi toprakları üzerinden herhangi bir Avrupa ordusunun, bazı yardımlar karşılığında, Hindistan'a karşı sefer yapılmasına İran tarafından müsaade edilmeyeceğini” hükme bağlayan bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladı.

³ John Popovvskyi, *The Rival Powers in Central Asia*, London: Ld. Pres, 1893, p. 82.

İngiltere'nin bu desteğine güvenip Ruslarla intikam için tekrar savaşa kalkışan İran'ın, ikinci İran-Rus savaşında da yenilmesi üzerine, İngilizler için Rus tehlikesi daha da yaklaşmış oluyordu (1828 Türkmençayı Antlaşması). Bu savaşın iç tepkilerini bertaraf etmek, İngiltere'yi dolaylı yoldan sıkıntıya sokmak ve Afganistan üzerinde İran üzerinden kontrol sağlamak için Rusya, Tahran Büyükelçisi Kont Simonaviç vasıtasıyla Genç İran Şahını ve İran'ı 1833 yılında Herat üzerine saldırıya yöneltmişti. Böylece "İngiltere için ilk defa Hindistan'ı Batıdan ve Kuzeyden silahla müdafaa etme" gereği duyulmuştu.

Uluslararası ilişkilerde önemli bir terim olan, "Great Game"⁴ yani İngiltere ve Rusya arasında 19. yüzyılda İngiltere'nin Hindistan'ı korumak ve Rusların da "Sıcak Sular"a inmek için mücadeleye giriştikleri çatışmanın adı olan "Büyük Oyun" başlamıştı.⁵

İngiltere, Hindistan'ı savunmak için Afganistan'ı Ruslarla tampon bölge olarak görüyordu. Ancak Afganistan'ın İngiltere tarafından Rusya ile arasında tampon bir savunma hattı olarak kabul edilmesi, aynı zamanda Orta Asya'nın Rus nüfuz sahasına bırakılması demek oluyordu ki, bu durum Türkistan'ın gelecek yüz yıllarını da etkileyecekti.

İngiltere, İran üzerinden Hindistan'a yönelik tehlikelerin geçiş noktası olarak gördükleri Herat'ı Rusya etkisindeki İran'a bırakmak niyetinde değildi. Bu sebeple Kasım 1856'da, İran'a savaş ilan etti. İngiliz donanmasının, 10 Aralık 1856'da İran'ın Basra Körfezindeki en önemli deniz üslerinden biri olan Bender Buşir'i işgal ettiğini gören İran, İngilizlerin bu kararlı davranışı karşısında bu kez de Rusya'dan yardım istemeye başlamıştı. Ancak henüz 1856 Kırım Savaşının yenilgisini üzerinden atamayan Rusya, İran'a yardım edememişti.

Bir yandan Ruslar, İran'ı, yenilgisinin acısını unutturmak için Afganistan'ın Herat şehri üzerine sevk ederken, bir yandan da İngiltere, kontrol altına almaya çalıştığı İran'ı, Türkmen ili Merv şehrine yönlendirmişti. İngiltere için İran'ın desteklenmesi veya ayakta tutulması, stratejik olarak Rusların Hindistan'a inmesinde Afganistan'a nazaran daha önemliydi. Ruslara büyük bir engel teşkil edeceği için bu aşamada İran'ın dik tutulması gerekiyordu.

⁴ Bu terimi ilk defa kullanan kişi, Rudyard Kipling'dir

⁵ Sykes L1, *Conclude between Great Britain and Persia, and between Persia and other Powers*, London: Sun Press, 1891, p. 6.

Ancak Türkmenlerin İran ordusunu yenmesi, İngiltere'nin politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuş ve sonunda İngiltere'nin İran'a yönelik stratejisi tutmadığından Büyük Oyun, yine Afganistan'a kaymıştı.

Afgan Emiri Dost Muhammed de İran'ın bu sıkıntılı döneminde İngiltere'nin ve Türkmenlerin yardımıyla harekete geçerek, 27 Mart 1863'te Herat'a zarar vermemek için savaşmadan sadece kuşatmayla teslim alınca⁶, bu desteği karşılığında, İngiltere Afganistan'da "ordu üzerinde denetim ve Kabilde bir vekil" bulundurma hakkını kazanmıştı. Böylece İngiltere, Ağustos 1919 yılına kadar sürecek olan Afganistan üzerinde dış denetim hakkını elde etmiş oluyordu. Bunun bir neticesi olarak Herat'ın Afganistan'a katılmasından sonra İngiltere nüfuzunu kullanarak, bundan sonra İran ve Afganistan arasında anlaşmazlıkların olmaması yolunda tavsiyelerde bulunmuş ve bu tavsiyeler iki devlet tarafından da dikkate alınmıştı.⁷

Afgan Emiri Dost Muhammed'in vefatı üzerine oğulları arasında taht kavgaları başlamıştı. Ancak Dost Muhammed, ölmeden önce oğulları arasında Şir Ali Han'ı, komşu ülkelere de bildirerek velayet tayin etmişti. İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Earl Elgin'in, "Tahta kim geçerse, onunla münasebet kuracağını"⁸ belirten mektubu kardeşler arasında yeni başlayan taht kavgasında Afganistan'ın bölünmesini ve kardeşlerin birbiriyle savaşını şiddetlendirmişti.

1865 yılında iyice şiddetlenen Afganistan iç savaşında, Rusya'nın da desteğiyle Afgan Türkistan'ından ordu toplayarak gelen Şir Ali Han'ın kardeşi Efdal Han'ın oğlu Abdurrahman Han, Kabil'i ele geçirerek Afganistan'ının bir kısmına hâkim olduktan sonra İngiltere ile irtibata geçerek tanınma talebinde bulundu. İngiltere bu sefer de hem Şir Ali Han'ı hem de Efdal Han'ı tanıyacağını açıkladı. Böylece taht kavgaları tekrar şiddetlendi.

Rusların, Türkistan'ın Semerkand şehrini de ele geçirmesi üzerine(1864), İngiltere, Hokand ve Buhara'yı Rus nüfuzuna bırakarak, Afganistan'dan uzak durması karşılığında, Ruslarla anlaşmaya vardı.⁹

⁶ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Ankara: Asam Yayınları, 2002, s. 72.

⁷ H. H. Dodwell, *The Cambridge Shorter History of India*, London: Cambridge Press, 1969, p. 405.

⁸ Arnold Flechter, *Afganistan Highway of Conquest*, Newyork: NY Press, 1966, p. 124.

⁹ H.H. Dodwell, *The Cambridge Shorter History of India*, London:1969, p. 407.

Böylece Afganistan'ın Rus nüfuz bölgesi dışında bulunduğu dair antlaşma, ilk kez ortaya çıkmış oluyordu. Buradan, İngilizler için Afganistan'ın, bataklıkına sapsap yerine Rusya ile anlaşarak aralarında bir tampon devlet olduğu anlaşılıyordu.¹⁰

Afganistan'ı Rusya ile aralarında tampon bölge olarak değerlendiren İngiltere, Rusya'yı Türkistan'da serbest bırakmakla, özellikle dış politika-da Afganistan üzerinde hâkim bir konuma gelmiş oluyordu

Taht kavgasından galip çıkan Abdurrahman Han'a rağmen, Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırlarının haricinde kalan Afgan kabileleri, kendilerine kötü davranıldığı gerekçesiyle İngiliz yönetimine karşı isyan etmişlerdi. Bunun üzerine, İngiltere Hindistan Genel Valisi Lord Landsdowne, Afgan Emir'ini tehdit ederek Sir Mortimer Durand'ı 19 Eylül 1893 tarihinde Kabil'e göndermişti. Durand, 12 Kasım 1893 yılında, Afganistan ile Pakistan arasında bugün de geçerli olan ve çok defa büyük sorunlara yol açan Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırlarını, Durand Antlaşması ile çizmişti.¹¹

21 yıl hüküm süren Abdurrahman Han'ın temel siyaseti “Afganistan'ın iki kuvvetli komşusuna karşı politikası daima dostça olmalıdır” şeklinde tezahür etmiştir.

Abdurrahman Han'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Habibullah Han da başa geçer geçmez İngiltere'den bağımsızlık talebinde bulunur. Ancak I. Dünya savaşının başlaması nedeniyle, İngiltere Afganları oyalamaya çalışmışsa da Nisan 1919 yılında tekrar başlayan ve Afganların başarıyla yürüttükleri üçüncü Afgan – İngiliz savaşında İngiltere yenilmiş ve 3 Haziran 1919 yılında yapılan anlaşma gereği, İngilizler Afganistan'dan tamamen çekilmek zorunda kalmışlardır.

Fakat Habibullah Han'ın o sabah çadırında, tabancayla öldürülmüş olarak bulunması üzerine yerine geçen oğlu Emanullah Han, bağımsızlığını, İngiliz Hindistan genel valisine yazdığı bir mektupla resmen ve tek tarafı olarak ilan etmiştir. Ancak bu durum, yeni bir İngiliz-Afgan savaşına sebep olmuştur. Bir süre sonra İngilizler tekrar yenilince, İngilizler Afganistan'a bağımsızlığını vermek zorunlu kalmışlardır.

Böylece Afganistan, 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi Anlaşmasıyla bağımsızlığını kazandı ve 20. yüzyılın ilk bağımsız Müslüman ülkesi oldu.

¹⁰ Anıl Çeçen, “Afganistan” *Avrasya Dosyası*, Sonbahar-Kış 1998/1999, s. 113.

¹¹ Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, Ankara: Hiler Yayınları, 2004, s. 38.

2. Sovyetler Birliđi'nin Afganistan'ı İşgali

Rusya'nın, "Büyük Oyun"da İngiltere'ye kaptırdığı Afganistan'ı "Sıcak Sular"a açılan en kısa yol olması nedeniyle, dış politika öncelikleri arasından çıkarmadığı görülmektedir.

1917 tarihinde Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilaliyle Ruslar, Propaganda ve Ajitasyon Bakanlığı aracılığıyla, Afganistan'da, propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdi. Özellikle, meşhur ihtilal beyannamesi ile bu propaganda İngilizlerden nefret eden Afganlardan büyük ilgi görüyordu.¹²

Lenin, Emanullah Han'a gönderdiği mektubunda "Biz işçiler ve köylüler namına Afgan halkı ile samimi olarak diplomatik ilişkiler kurmak istiyoruz" diyordu. Hatta daha da ileri giderek "Dünyadaki tek bağımsız Müslüman ülkenin lideri"¹³ olarak Emir'i övüyordu.

Afganistan'ı yutmak için, 19. yüzyılın başına kadar gerek batıdan gerekse kuzeyden sınırsız hamleler yapan Ruslar, Bolşevik ihtilali sonrasına denk gelen Afganistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmuştur. Bunun karşılığında SSCB'yi de ilk tanıyan ülke Afganistan olmuştur. (Eylül 1919) Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti'ni de tanıyan ilk ülkedir.

Afganistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte ülkeyi hızla modernleştirmeye çalışan Emanullah Han, Sovyetlerle 12 Eylül 1919'da işbirliği ve dostluk antlaşmasını imzaladıktan sonra, batılılaşma ve modernleşme çabalarında örnek aldığı Türkiye'ye ve Atatürk'e yöneltir. 1928 yılı Nisan ayı sonlarında Türkiye'yi ziyarete gelen Emanullah Han Atatürk'ten çok yakın ilgi görmüş ve ikinci Türk-Afgan ittifakını imzalayarak tam bir işbirliğiyle Türkiye'den ayrılmıştır.

Afgan ordusunu Türk ordusu tarzında yapılandıran Türk askeri teknisyenleri, Afgan devletinde ve halkında var olan sevgiyi günümüze kadar adeta kurumsallaştırmışlardır. 1937 yılında bölge ülkeleri arasında imzalanan Sadabat Paketi ile ilişkiler uluslararası boyuta taşınmıştır.

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması nedeniyle, askeri teknisyenlerini geri çekmesi ve bunun üzerine Afganistan'ın askeri öğrencilerini Sovyet Harp Okullarına göndermesi, Afganistan'ın bundan sonraki tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.

¹² Sir Olaf Caroe, *Sömürülen Topraklar*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 23.

¹³ Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2002, s. 50.

Çünkü askeri eğitim için Sovyet Harp Okullarına gönderilen Afgan öğrencilerinin çoğu, birer devrimci olarak geri dönüp kültürlerini ve ülkelerini Sovyet sistemine dönüştürmeye çalışmışlardır.

Afganistan Başbakanı Muhammed Davut Han zamanında başlayan yakın temaslar (1954) sonrası, SSCB lideri Kruşçev, bizzat Kabil'i ziyaret etmiştir. Davut Han da bu ziyarete 1956 yılında mukabele etmiştir. 1953 ve 1954'te hava şartlarının kötü gitmesi dolayısıyla ciddi bir açlık tehlikesi yaşayan ülkenin yardım çağrılarına sadece SSCB karşılık vermiştir.¹⁴ SSCB lideri Kruşçev, bu fırsatı kaçırmayarak, ülkeye gıda ve para yardımı yapmıştır. 1957 yılında Afganistan'a 15 milyon dolarlık hibe şeklinde yardım yapacağını açıklayan Kruşçev'in tek şartı yardımın yerinde kullanılmasını sağlamak için Rus danışman ve teknisyenlerin gönderilmesine Şah'ın itiraz etmemesiydi. Bunun kabulü halinde, SSCB yönetimi çok daha büyük bir ekonomik paketi devreye sokacağını da işaretlerini vermişti. Nitekim 150 milyon dolarlık bir kredi, petrol aramaları ve yol inşası için, 100 milyon dolarlık bir kredi de Afgan ordusunun yeniden silahlandırılması için açılacaktır.

Afgan Kralı General Kral Zahir Şah'ın 1957 yılı yazında Moskova'yı ziyaret etmesinden sonra, aynı yıl içinde ilk Sovyet teknisyenleri, projelerini hayata geçirmek için "Danışman" sıfatıyla Afganistan'a giriş yapmışlardır.

Sovyet yardımlarının çok yoğun olarak sürdüğü 1960'larda, Kruşçev ikinci kez Kabil'i ziyaret ederek, özellikle Sovyet sınırına yakın yerlerde, karayolları ve hava alanları (Bagram ve Şindad) üzerinde yoğunlaşmıştır. 1979 işgalinde tank geçişine uygun olarak yapılan bu yollar sayesinde Ruslar, iki günde Pakistan sınırına ulaşmışlardı.

Sovyetler, Afganistan'ı komşu ülkelerden de ayırmak için "İran ve Pakistan'ın birleşerek Afganistan'ı işgal etmek istedikleri"¹⁵ propagandasını yapmaya başlamıştı. Hatta Pakistan ile Peştunistan sorununu Peştu dili Profesörü Dovrikanyov yoluyla kaşıyarak Afganistan'ın komşuları ile bağlarını tamamen koparmaya çalışmıştı.

Afganistan ile Pakistan arasında ihtilaf konusu olan Peştunistan konusunda, Amerika'nın da Pakistan'ı desteklemesi üzerine, Afganlar Sovyetlere daha da yakın durmak zorunda kaldılar.

¹⁴ Avni Özgürel, *Radikal Gazetesi*, 17.10.2001.

¹⁵ Michel Broxup, "The Soviets in Afghanistan: The Anatomy of a takeover", *Central asian Survey*, Vol. April 1983, p. 84.

ABD Başkanı Eisenhower'ın Ortadoğu politikasından sorumlu John Foster Dulles, Ortadoğu ile Güney Asya'da Sovyet yayılmasını önlemek amacıyla kurduğu denklemde Afganistan'ı dışarıda bırakmıştı. Bu nedenle başta Pakistan, İran ve Irak olmak üzere bu bölgelere büyük askeri yardımlar yapmasına rağmen Afganistan'ı dışarıda bırakan ABD politikası Afganistan'ı endişeye sevk etmiştir.¹⁶ Bu endişeyle Afganistan Sovyetlere yaklaşmak zorunda kalmıştır.

ABD'nin SSCB'ye karşı kurduğu kuşatma politikasında Afganistan'ı dışarıda bırakan stratejisi, İngiltere gibi, Afganistan'ı, kendi nüfuz alanı ile SSCB arasında bir tampon bölge olarak görmesine dayanıyordu. Ancak Ruslar bu kez Türk Cumhuriyetlerini zaten almışlardı ve Afganistan kendileri için çok değerliydi.

Ancak Davut Han'ın Sovyetlere fazla yaklaşması karşısında Kral Zahir Şah, Başbakanlığının 10. yılında kendisini görevden alınca, ABD Afganistan'a müdahale fırsatını yakaladığını düşünerek, Pakistan ve Afganistan arasındaki sınır sorununun çözümünde her iki tarafa da eşit mesafede durmaya başladı.

Ayrıca, Afganistan'da SSCB nüfuzunu kırmak için de, İran sınırındaki İslamkale ile Herat arasında çok önemli bir karayolu inşa etti. Ancak artık çok geçti ve SSCB neredeyse Afganistan'a tamamen hâkim durumdaydı.

Davut Han'ın 1973 yılında solcu subaylar ile birlikte darbe yaparak ikinci kez iktidara gelişi Afganistan'da tüm felaketlerin başlangıcı olarak görülmektedir. Sovyetler Davut Han'ın Afganistan Devlet Başkanı olmasına ilk başta sevinmişlerdi. Ancak tarihten ders alan Davut Han hem Rusya'ya hem de içerdeki yandaşlarına karşı mesafeli durmayı seçti.

Davut Han, ABD ve Pakistan ile de ilişkilerini düzelterek dengeli ve pragmatist bir dış politika takip etmeye başlamıştı. Ancak makamını sağlama almak için solcu General Abdulkadir, Nur Muhammed Terakki ve Rusları Afganistan'a resmen davet eden Babrak Karmal gibi kendisini iktidara getiren kişileri tesirsiz hale getirince, SSCB'nin güvenini kaybetti.

Davut Han'ın, Rusya'dan uzaklaşarak Karmal ve Terakki gibi kişileri de idama götürmeye çalışması, Rusların tamamen hâkim oldukları ordudaki adamlarına düğmeye basma emrini vermelerine neden olmuştu. 27 Nisan 1978 yılında solcu subaylar ve KGB ajanları başta Muhammed Davut

¹⁶ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2002, s. 173.

Han olmak üzere otuz kişilik tüm ailesini öldürerek Afganistan'da darbe yaptılar. Muhammed Davut Han'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen Hafızullah Âmin de Sovyetlerin istediği gibi çıkmayınca, Sovyet komandolarınca Kabil'in Kuzeyindeki Dar-ül-Aman Köşkünde 28 Aralık 1978 yılında tüm aile fertleriyle birlikte öldürüldü.

Yerine Moskova'dan Babrak Karmal getirilmişti. Karmal daha uçakta iken SSCB'yi Afganistan'ı "huzur ve barış" için kontrole davet etti. Ruslar, Karmal'ın daveti üzerine, 27 Aralık 1979 yılında 85.000 kişilik bir orduyla, Afganistan'ı karadan ve havadan işgal ettiler.¹⁷

ABD, SSCB'nin işgaline karşı direnişe geçen mücahitlere tam destek vermeye başladı. ABD bir yandan Pakistan üzerinden Afganistan'daki mücahitlere silah yardımı yaparken diğer yandan da Kızıldordu'nun Afganistan'a gönderdiği Müslüman askerlere, Radio Liberty ve Radio Free Europe'un yerel dillerdeki yayınlarıyla Orta Asya ve Azerbaycan halklarını "dinsiz" Sovyet yönetimine karşı ayaklanmaya çağırıyordu.¹⁸

ABD'nin bu girişimi yanında Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt ve Katar radyolarına yaptırılan bölgeye yönelik İslamî içerikli yayınlarla olaya İslami cihad havası verilmeye çalışılıyordu.

SSCB'nin Afganistan işgali üzerine, ABD, SSCB'yi çevreleyen "Yeşil Kuşak" projesini uygulamaya soktu. Bununla, özellikle Basra Körfezi'ne SSCB'nin erişmesini engellemek isteyen ABD, bir taşla iki kuş vurmak istiyordu. Yani bir taraftan da radikal hareketleri SSCB'ye yönlendirerek İslami güçleri kontrol etmiş oluyordu.¹⁹

SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine aktif bir şekilde başlayan ABD'nin Afganistan ilgisi Şubat 1989'a kadar sürdü. ABD'nin bu süreci takiben 1994 yılına kadar, Afganistan'ı adeta istikrarsızlık için nadasa bıraktığı görülmektedir.²⁰

¹⁷ Aslında 1978'deki Sovyetlerin Afganistan'ı ilk işgali değildi. SSCB, 1925 yılında "Afganistan'a bağlı Orta Tağay adasına asker çıkararak (Ceyhun nehrinin Afganistan'a ait kısmında) ilk işgali gerçekleştirmişti. Daha sonra Türkistan'dan Basmacı İbrahim Lakay'ı yakalama bahanesiyle Afganistan'ın 65 km kadar içlerine girmişti.

¹⁸ Dilip Hiro, *Between Marx and Muhammad The Changing Face of Central Asia*, Harper Collins, Glasgow: 1994, pp. 305-306.

¹⁹ İlhan Uzgel, *1980-1990 ABD'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar*, derleyen: Oran Baskın, İstanbul: İletişim yayınları, 2001, Cilt II, s. 37.

²⁰ BM raporlarına göre Rus birliklerinin ülkeye girdiği 27 Aralık 1979'dan ülkeden son Rus askerinin çekildiği Şubat 1989'a kadar süren savaşta, yaklaşık iki milyon insan ölmüş, iki milyon kişi yaralanmış, beş milyon kişi de göçmen durumuna düşmüştür. Ülkedeki 10 milyon mayın yüzünden de 400.000 insan hayatını kaybetmiştir.

3. Taliban Hareketi ve Taliban'ın Doğuşu

Afganistan'da doğan Taliban Hareketi bölge tarihinde ilk taliban hareketi değildir. Bu hareketi, bölgesel olarak ortaya çıkan ve bölgenin tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Dar-ul Ulum Medresesi ve Cemaat-ı Ulema-yı Hind ve Aligarh Üniversitelerinin kuruluşuna kadar götürülen Saray' a göre Taliban'ın doğuşu, 19. asra kadar gitmektedir.²¹

İngiliz sömürgesinden ve baskısından bıkan Hindistan Müslümanları 1857'de İngiliz yönetimine karşı büyük bir ayaklanma tertip ettiler. Kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanmadan sonra, Müslümanlar kurtuluş için halkın daha iyi eğitim alması gerektiği kanaatine varmışlardı. Ayaklanmadan on yıl sonra, Mevlana Muhammed Kasım Nanotavi önderliğinde Deoband'da Dar'ul-Ulum Medresesi, 1898'de de Aligarh Müslüman Üniversitesi kuruldu.

Bu iki okula mensup Müslümanlar 1919'da Cemaat-i Ulema-yı Hind teşkilatını da kurarak, İngiliz sömürge idaresine karşı politik bir mücadele yürütmeye başlamışlardı. Bu okullar, Hindistan'ın, İngiltere'nin sömürgesinden kurtulmalarına katkıda bulunduğu gibi Pakistan ve Bangladeş'in kurulmasına da katkıda bulundu.

Bu iki dini okul, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden sonra da etkili olmaya devam etmiş ve özellikle işgalde sahipsiz kalan çocuklar başta olmak üzere, Afgan çocuklarını yetiştirmeye başlamıştı. Bu okullar, Komünist sistemin Afganistan'a yerleşmesine mani olmak için mücahitlerin hazırlanmasında ve müstevliye karşı cihat yapılmasında çok büyük rol oynamışlardı.²²

Sovyet işgali döneminde askeri eğitim ile birlikte dini eğitim de almış olan mücahitlerin yedek kuvveti olan Deobant ve Aligarh medreselerine katılan gençler de, son derece katı kurallar içeren dini bir eğitimden sonra, İslami bir Devleti kurmak için askeri eğitime de tabi tutulmuşlardı.

Ancak işgalin bitmesinden sonra, ABD Afganistan'ı unutmuştu. ABD'nin desteklediği Mücahit grupları da kendi yörelerinde küçük devletler kurmaya başlamışlardı. Taliban, bu hareketlerin dışında kalmıştı. Söz konusu gruplar, 1988–1995 yılları arasında birbirleriyle sayısız savaşa girişmişlerdi. Bu çatışmalarda, sadece 1992–1995 yılları arasında yaklaşık 30 bin kişi ölmüş ve 100 bin kişi de yaralanmıştı.²³

²¹ Mehmet Saray, s. 187.

²² Syed Asım Ali, "The Muslim Political Thought During the Khilafat of India", *A World Seminar on Muslim Political thought during the Colonial Period, at the Muslim Institute*, 6–9 August 1986, pp. 2-3.

²³ Olivier Roy, *Afghanistan, from Holy War to Civil War*, New York: Princeton University Press, 1995, p. 69.

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinden önce var olan merkezi devlet 1994'ün sonunda Taliban'ın ortaya çıkmasına kadar bir daha inşa edilememiştir. Kısaca Afganistan, resmen var olsa da fiilen bitmiş görünüyordu.

Afganistan konusundaki önemli uzmanlardan Amerikalı Barnett R. Rubin 1995 yılında: "Afganistan'daki başarısızlığın nedeni yalnızca Afgan Devletinin kendisi veya halkı değil, bu devleti önce destekleyen, sonra da yöneticilerini bir kenara atan uluslararası sistemdir"²⁴ demektedir.

Taliban'ın doğuşu tam da bu süreçte olmuştur. Pakistanlı Ahmet Raşid'e göre Taliban, Afganistan'ın iç karışıklıklarla boğuştuğu sıralarda ortaya çıkan bir gruptur ve çoğu işgalde yetim ve öksüz kalmış Pakistan'daki medreselerde büyüyen çocuklardan oluşmaktadır. Afganistan'a barışı getirmek, halkı silahsızlandırmak, Şeriatı uygulamak ve Afganistan'ın bütünlüğünü ve İslami karakterini savunmak gibi hedeflerde kısa sürede önemli başarılar elde etmişti. Adına mücahit denilen eşkıya gruplarından bıkmış olan halkın talepleriyle örtüşen güce duyulan ihtiyaç da²⁵ Taliban'ın doğuşunu hızlandırmıştı.

Oğuz'a göre Taliban'ı, mücahitler arasında sonu gelmek bilmeyen kanlı mücadeleler doğurmuş, Taliban'ın eğitimi için ihtiyaç duyulan mali destek önemli ölçüde Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinden sağlanmış, askeri ihtiyaçlar ise Pakistan ve ABD tarafından karşılanmıştır.²⁶

Daha önce adı sanı duyulmamış olan bir güç, birkaç hafta gibi kısacık bir zaman diliminde ve sadece 10 kişi civarında can kaybı vererek Afganistan'ın ikinci büyük şehrini ele geçirdi,²⁷ Taliban'ı asıl destekleyen güç Pakistan dış istihbarat birimi olan ISI olduğu için, Pakistan tarafından sevinçle karşılanmıştır.

Pakistan Başbakanı Benazir Butto Şubat 1995'te Taliban'ı resmen tanıdığını açıklamıştı. Bundan sonraki üçüncü haftada ise Taliban, 31 vilayetin 12'sini ele geçirek Afganistan'ın en büyük gücü konumuna gelecek ve Kabil'in kapılarına dayanacaktı.

²⁴ Dr. Ali Ahmetbeyoğlu, s. 312.

²⁵ Ahmed Raşid, *İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2001, s. 89.

²⁶ Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Yayınları; 2002, s. 308.

²⁷ Ahmed Raşid, *İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2001, s. 47.

1996 Mart ayı başlarında ABD Kongresi üyesi olan, ayrıca Senato Dış ilişkiler Güneydoğu Asya Alt Komitesi üyeliğini de sürdüren Hank Brown, altı yıl içinde Kabil'i ve diğer nüfuz merkezlerini ziyaret ederek, bütün Afgan hiziplerini Washington'da bir araya getiren bir toplantı çağrısı yapmayı düşünüyordu.

ABD'nin Güneydoğu Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Robin Raphel, 19 Nisan 1996'dan başlayarak üç önemli merkez olan Kabil, Kandahar ve Mezar-ı Şerif'i, daha sonra da üç Orta Asya Cumhuriyetinin başkentini ziyareti sırasında "Kendimizi Afganistan olaylarının ortasına attığımızı düşünmüyoruz; kendimizi sadece Afganistan'ın bir dostu olarak görüyoruz. Bu yüzden, Afganlıları bir araya getirip konuşturmak amacındayım"²⁸ derken, Raşid'e göre aslında "onun kafasında ve çantasında; Türkmenistan'dan başlayıp, Afganistan üzerinden Pakistan'a doğalgaz taşıyacak ve Amerikan Petrol devi Unocal tarafından inşa edilecek doğalgaz boru hattının projeleri" vardı.

ABD bir an önce Afganistan'da petrolün ve doğalgazın geçişine uygun bir düzen kurulmasını istiyordu. Bunun için de 10 Nisan 1996 yılında Afgan sorununu BM'ye de getirerek uluslararası topluluk tarafından Afganistan'a silah ambargosu konulmasını istedi. Bir yandan da Taliban'ın 1996 yılında Kabil'le birlikte Afganistan'ın dörtte üçünü ele geçirmesi üzerine Taliban'ı Afganistan'ın fiili hâkimi olarak tanımak durumunda kaldı. Bunda, Pakistan'ın da "en iyi seçeneğin Taliban'ın Afganistan'a hâkim olması gerektiğine dair ABD'ye sözü ve güvencesi olması"nın payı vardı.

Ancak olaylar istendiği gibi seyretmedi. Çünkü oyuna yeni aktörler dâhil olmuştu. BM Genel sekreteri Kofi Annan'ın "Afganistan, Büyük Oyun'un yeni bir versiyonu haline geldiği"²⁹ ifadesi de buna işaret etmektedir.

4) ABD, Pakistan, Petrol Şirketleri ve Taliban

Taliban'ın "Petrol ve Doğalgaz Büyük Oyunu" ile tanışması Carlos Bulgheroni sayesinde olmuştu. İtalyan asıllı Arjantin petrol şirketi Bridas'ın yönetim kurulu Başkanı Bulgheroni, şirketinin Türkmenistan'daki doğalgaz yataklarını Pakistan ve Hindistan'dakilerle birleştirmeyi, böylece Afganistan'da hatta Hindistan'la Pakistan arasında barışın sağlanmasına da imkân tanıyacak altyapı bağlantılarını kurmayı hayal ediyordu.³⁰

²⁸ www.geocities.com. Erişim: 02.04.2008.

²⁹ Ahmet Raşid, s. 70.

³⁰ a.g.e., s. 259.

Afganistan’da iç savaş, dağlarda ve cephelerde sürerken, başka bir savaş da Arjantin petrol şirketi Bidas ile Amerikan petrol şirketi Unocal arasında “Orta Asya’dan başlayarak Afganistan’dan geçecek petrol ve doğal gaz boru hattının” kontrolü için büyük kentlerin masa başlarında planlanıyor ve Kandahar’ın tozlu sokaklarında yürütülüyordu. Yani Taliban silahlandırılıp cepheye sürülürken Afganistan’ın jeostratejik konumunun kontrolü amaçlanıyordu. Böylece, Afganistan’ın, stratejik önemine petrol ve doğalgazla yeni bir sayfa daha eklenmişti.

Bulgheroni ile Pakistan Başbakanı Benazir Butto ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı arasında 16 Mart 1995 yılında Afganistan üzerinden geçecek bir boru hattının fizibilite çalışmasının hazırlanmasına izin veren momerandum imzalanmıştı. Pakistan Başbakanı Benazir Butto’nun eşi Asif Zerdari “Bu boru hattı Pakistan’ın Orta Asya’ya açılan kapısı olacak ve ona muazzam fırsatlar sunacak” diyordu.³¹

Bidas’la birlikte Unocal adlı ABD’li bir petrol şirketi de aynı amaç için Orta Asya’ya girince hesaplar değişmeye başladı. ABD’nin desteğini sağlamak isteyen Türkmenbaşı, Bidas’a verdiği imtiyazları çok bularak bunları kısımaya ve paylarını düşürmeye başladı. Hatta Türkmenistan’ın Yaşlar ve Keymir bölgelerinde de büyük miktarda petrol ve doğalgaz keşfedilince bu bölgelerde uluslararası antlaşmalara aykırı olarak³² oran ve yetki kısıtlamasına giderek Bidas’a baskı yapmaya başlamıştı.

Türkmenbaşı, Ekim 1995’te New York’u ziyaretinde, Unocal ve Suudi Delta Oil Company ile Afganistan’dan geçecek bir hattın anlaşmasını da imzalamıştı. Bidas ve Unocal, Afganistan Büyük Oyununa yeni katılan oyuncular olmasına rağmen çok etkili bir şekilde bölgenin yeniden şekillendirilmesinde hızla rol ve yol alıyorlardı. İmza törenine katılan ABD’nin ünlü Devlet adamlarından Henry Kissinger bu durumu Bidas’a karşı kazanılmış bir zafer anlamında “Umudun tecrübeyi bozguna uğratması”³³ olarak nitelendirmişti.

Bidas Genel Müdürü Mario Lopez Olaciregul ise, “Biz sadece bir ülkenin kaynaklarını geliştirmeye çalışan bir petrol şirketiyiz, ama burada bambaşka bir şeyle, büyük devletlerin birbirlerini hırpaladığı ‘Büyük Oyun’la karşılaştık” diyordu. Bidas, proje fikrini çaldığı gerekçesiyle

³¹ a.g.e., s. 290.

³² www.rense.com. Erişim: 02.04.2008.

³³ www.jeopolitik.org. Erişim: 02.04.2008.

Delta ve Unocal'ı mahkemeye verdiyse de mahkeme masraflarından başka bir şey kazanamadı.

Unocal, 25 trilyon feet-küplük doğal gaz rezervine sahip Dolatabad'dan (Türkmenistan) Pakistan'ın merkezindeki Multan'a bir boru hattı yapılmasını önerdi. Bunun için de CentGas Konsorsiyumunu kurarak hisselerin % 70'ini kendi elinde tutup, Suudi Delta'ya % 15, Rus Gazprom'a %10 ve Türkmen şirketine de % 5 pay öneriyordu.

Unocal ayrıca, Orta Asya Petrol Boru Hattı Projesi (OAPBHP) adı altında, Türkmenistan'daki Çardju'dan Pakistan kıyısındaki bir petrol terminaline, günde 1 milyon varil petrol taşıma kapasiteli, yaklaşık 1.700 km. uzunluğunda bir boru hattı planı daha ortaya attı. Böylece, Sovyet döneminden kalan petrol boru hatları, OAPBHP'yle birleştirilebilir ve petrol, Orta Asya'nın bütün bölgelerinden Karaçi'ye taşınabilirdi.

Unocal'ın Müdürü Robert Tudor "Bizim Rusya problemimiz yok, sadece Afganistan problemimiz var. Anlaşma iki taraf için de kârlıdır." diyordu. Çünkü Unocal Rusya devlet şirketi olan Gazprom'a % 5 pay vererek onu "ayarladığını" iddia ediyordu.

Bu süreçte, ABD ve Pakistan, Rusya ve İran'ın tepkisine rağmen Taliban'ın mutlak zaferi için hiçbir yardımı esirgemedi. Clinton'un Doğu Avrupa Baş Danışmanı Strobe Talbott, Temmuz 1997'de ABD'nin bölge politikasının temel kıstası olarak kabul edilen konuşmasında; "Kafkasya ve Orta Asya'da Büyük Oyun'un tekrarının başladığını ilan etmek, en azından böyle bir tahmin yürütmek moda oldu. Tabii ki bölgenin petrolle beslenen ve yağlanan itici dinamiği, büyük güçlerin rekabetini doğuracaktır. Fakat bizim amacımız eski dönemleri hatırlatan bu sonuçtan sakınmak, hatta aktif bir çaba harcayarak bunu unutturmaktır. Rudyard Kipling'iyle George McDonald Fraser'i ait oldukları yerde –tarihin sayfalarında– bırakalım. Kipling'in Kim, Fraser'ın Flashman karakterlerini oynatan bir Büyük Oyunun kimseye faydası yoktur"³⁴ derken, aslında ikinci bir Büyük Oyunun başladığını ima ediyordu.

Nisan ve Ağustos 1996'da Pakistan'a ve Afganistan'a yapılan iki gezi sırasında Robin Raphel de Unocal projesi lehinde konuşmalar yapıyordu. Raphel, 21 Nisan 1996'da İslamabat'ta düzenlediği basın toplantısında, bu boru hattı projesinin Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan için, istihdam yaratmak açısından da çok yararlı olacağını belirtmesinin arkasından

³⁴ Strobe Talbott, "Deeping US Engagement with the States of Sentral Asia and Caucasus:A Roadmap for the Future" *Washington Map*, Summer 1997, p. 45.

Ağustos ayında Orta Asya Başkentleri ve Moskova ziyaretlerinde de aynı mesajı tekrarlamıştı.

Unocal projesinin ABD tarafından açıkça desteklenmesi, CIA'nin Taliban'ı kolladığına çok daha fazla inanmaya başlayan Rusya ve İran'ı harekete geçirdi.

Ortalıkta CIA ve Suudilerin Taliban'a 2 milyar \$³⁵ yardım yaptıkları iddiaları dolaşıyordu.

Unocal'ın üst düzey yöneticilerinden Chris Taggart de haber ajanslarına, Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden yana oldukları bilgisini vermişti.

Ünlü Fransız haber ajansı Reuters'a göre, Taliban, kesinlikle İran'ın sınırında sağlam sünni bir tampon bölge yaratarak, bu ülkeyi tecrit etme ve Orta Asya'nın güneyindeki ticaret yolları üzerindeki tekeli kırarak muhtemel ticaret güzergâhlarıyla boru hatlarına güvenlik sağlama politikalarına hizmet ediyordu.³⁶

Bütün bu gelişmelere karşın Afganistan tekrar şaşkınlığa başladı:

Aralık 1996'da Pakistan Dışişleri Bakanı Necmeddin Şeyh, Kandahar'da Molla Ömer'le yaptığı görüşmede ilk defa Taliban'ın çetin ceviz olduğunu anlamış ve Taliban'ın Bridas kartını oynadığını görmüştü. Çünkü Taliban yılda sadece 100 milyon \$'ın yanı sıra yol, elektrik, su gibi alt yapı hizmetlerinin yapımını da istiyordu. Bridas tüm bunları yapmaya yardımcı olacağına taahhüt etmişti.

BM Alt Genel Sekreteri Yasuşi Akaşi'nin, "Afganistan'a dış müdahaleler artık tamamıyla petrol ve doğalgaz kavgasıyla ilintili. Bizim korkumuz, bu şirketlerin ve bölge ülkelerinin Taliban'ı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmalarıdır"³⁷ açıklaması, tüm aktörlerin amacı olan boru hattının, Afganistan'a aynı zamanda barışı getireceği iddiasıydı. Oysa boru hattı, dış müdahalelerden arınmış, gerçek ve adil bir barış ile geçebilecekti.

Unocal ve Bridas arasındaki savaşın iyice kızıştığı sıralarda Taliban'ın da "az olmadığı ve hesaba katılması gereken bağımsız bir güç"³⁸ olduğu

³⁵ www.jeopolitik.org. Erişim: 02.04.2008.

³⁶ ---, "US sending envoy to Taliban", *Reuters*, Washington, 1 October 1996.

³⁷ Ahmet Raşid, s. 278.

³⁸ İbrahim Karagül, "Unocal ve Taliban" *Yeni Şafak*, 14 Ocak 2001.

anlaşılmaya başlamıştı. Bu yüzden ABD'nin Pakistan üzerinde yürüttüğü çalışmaları artık Taliban'a kaymaya başlamıştı.

Şubat 1997 yılında bir Taliban heyeti Buenos Aires'e Bridas'la görüşmeye giderken, bir başka heyet de Unocal'la görüşmek üzere Washington'a gitmişti. Bu heyetin amaçları arasında ABD tarafından tanınma talebi de vardı.

Bridas 1997 yılı Mart ayında Başkent Kabil'de bir büro açtı. Bridas, tüm gücüyle ve tam bir şirket mantığıyla çalışırken, Unocal ABD desteğinin yanında masa altı pazarlıklar ile yaklaşık 1 milyon \$ ve çeşitli elektronik (fax, fotokopi, gelişmiş uydu telefonları...vb.) hediyelerle³⁹ Taliban'a yaklaşımaya çalışıyordu.

Unocal, Rus Gazprom'a % 5 hisse vermesine rağmen Moskova, ABD'nin Taliban'a destek vermesini ve kendisinin Orta Asya'daki etkinliğinin kırılmasını kınadığı gibi anlaşmalara imza atmaya da ret etmişti.

ABD'nin Unocal lehindeki gücüne rağmen Bridas da hala pes etmemişti. Bridas bir hamle daha yaparak, Şirketin Latin Amerika'daki % 60 hissesini ABD'nin dev petrol şirketlerinden olan AMOCO'ya satarak Unocal'a karşı rakip kazanmaya ve ABD'den destek sağlamaya çalışıyordu. Sonunda Taliban, her türlü baskıya rağmen tercihini Bridas'tan yana yaptı. Oysa Pakistan'ın ve ABD'nin tercihi Unocal idi.

Bunun üzerine Pakistan, Arjantin'in Başkenti Buenos Aires'e giden ikinci Taliban heyetine Unocal'a da uğramadan Peşaver'den uçuş izni vermedi. Bu baskı üzerine Taliban, NASA dâhil olmak üzere ABD'nin her yerinde ağırlanan yeni bir heyeti gönderdi.

1999 yılında, Orta Asya Petrol Hattı geçiş güzergâhını görüşmek üzere, ABD'nin gözetiminde Taliban, Pakistan ve Türkmenistan arasında İslamabat'ta konuyu yeniden görüşmeye başladılar. Ancak bu görüşmelerde de Taliban ikna edilemedi ve ABD masadan uzaklaşmaya başladı.

ABD, 1999 yılından itibaren yavaş yavaş Taliban'ı Pakistan ile başa bırakma politikası uygulamaya koydu. ABD'nin bölgeden en üst düzeyde sorumlu Diplomatı "ABD, Taliban'ı desteklemeye razı oldu, çünkü Taliban'ın arkasında duran Suudi Arabistan ve Pakistan hükümetleriyle yakın bağlarımız vardı. Ancak artık böyle hareket etmiyoruz ve kendilerine bu meselenin kesin biçimde halledilmesi gerektiğini düşünüyoruz" diyordu.

³⁹ Ahmet Raşid, s. 281.

Taliban ise hiç kimseye minnet duymak istemiyordu. Taliban ve Pakistan ilişkileri oldukça karmaşıktı. Taliban'ın mı Pakistan'a yoksa Pakistan'ın mı Taliban'a hâkim olduğu belli olmadığı için ABD'nin ikisinden birini ya da ikisini birlikte saf dışı etmeye karar vermesi bekleniyordu.

Taliban, Pakistan'daki devlet kurumları (Pakistan İstihbaratı ISI Başkanı Hamit Gül gibi), siyasal partiler, İslami gruplar, medreseler, uyuşturucu mafyası, işadamları çevresi, nakliyecilerle olan derin bağları nedeniyle kimseye vefa borcunu ödeme zorunluluğu göstermiyordu. Ama ne var ki ABD, Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşşeref'in ifadesiyle "ehven-i şer" kabul edilen Taliban'ı feda etti.

11 Eylül 2001 terör saldırılarının kendine yapılmış bir 'savaş ilanı' kabul eden ABD, teröristlere savaş ilan ettiğini belirterek, 7 Ekim 2001'de İngiltere ile birlikte "11 Eylül'ün sebebi Usame Bin Ladin, El Kaide terör örgütü ve Taliban rejimi"ne karşı askeri operasyon başlattı. Kısa bir sürede Taliban rejimini yıkarak Afganistan'ı kontrol altına aldı.

ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesinin ABD'ye sağlayacağı stratejik üstünlüklerini maddeler halinde kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- a) Afganistan'ın stratejik avantajlarının ABD lehine kullanılması.
- b) Orta Asya petrol ve doğalgaz hatlarının kontrolünün ABD'nin eline geçmesi.
- c) İran'ın kuzeyden kuşatılması.
- d) Müstakbel güç Rusya, Çin ve Hindistan'ın kontrol altında tutulması.
- e) Başta El Kaide olmak üzere terör örgütlerinin çökertilmesi.
- f) Afganistan'da ekilen uyuşturucu alanlarının denetim altına alınması.
- e) Bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya ülkelerinin kontrol edilmesi ve bunların İran'a ya da başka ülkelere kaymasının önlenmesi.

Davutoğlu'na göre ise "11 Eylül 2001 den sonra ABD Afganistan'a müdahale etmekle Rusların Tsentral'nya Aziya (Merkezi Asya) jeopolitik hâkimiyet alanı ile İngilizlerin denizlerden hâkimiyet kuşağının üstüne bina edilen ABD politikasının, son versiyonu Asya kıtasının heartland'ına kalbgahına dalma politikasının ilk yeri Afganistan olmuştur".⁴⁰

⁴⁰ Ahmet, Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları 2001, s. 226.

ABD Taliban'ı devirme gerekçesiyle Özbekistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de askeri üslere yerleşti. Hatta buraların siyasal rejimlerine de müdahale ettiği iddia edilmiştir. Şangay ittifakının toplantılarını sıkılaştıran bu sürecin, Çin ve Rusya Federasyonunu harekete geçirdiği görüldü.

SSCB tarafından kurulan Afganistan'daki Bargam Hava Üssünü kontrol eden ABD, buradan Rusya, Çin, Pakistan, İran ve Türk Cumhuriyetlerini izleyebilen radar sistemleri kuruldu. Aynı zamanda bununla ABD, İran'ı doğu ve batı (Irak) cephesinden tehdit imkânı yakalandı. 2009 yılının ilk haftasında Kırgızistan'ın bu üsleri kapatacağı iddia edilmişse de, iddialar Kırgızistan Cumhurbaşkanı tarafından yalanlandı⁴¹ ve ABD'nin Afganistan üzerinden, çeşitli kadife devrimleri etkilemek amacıyla bölgede güçlü bir otorite kurduğu görülmektedir.

Şu ana kadar NATO'nun katılımıyla ABD, Afganistan'da kontrolü sağlamaya çalışıyor. Zaman zaman Pakistan'ı da vuran ABD'nin yakın bir gelecekte buradan çıkacağı öngörülmemektedir. Hatta 20 Ocak 2009'da görevi devralan ABD Başkanı Obama, Irak'tan çekilecek ABD kuvvetlerinin Afganistan'a kaydırılacağını belirtmektedir.

Sonuç

Afganistan, coğrafi konumu itibariyle Türkistan, Çin, Hindistan ve İran'ı birbirine bağlayan tarihi ve tabii yolların kesiştiği, stratejik bir coğrafyada yer almaktadır.

Jestratejik öneminden dolayı, küresel ve bölgesel güç olma politikası güden ve hangi ülkenin eline geçerse, ona çok büyük stratejik avantajlar sağlayacak olan Afganistan, bu nedenle sürekli dış müdahalelere uğramıştır. Bu durum aynı zamanda Afganistan'ın devlet-millet homojenliğini ve kurumsallaşma sürecini engellemiştir.

İngiltere ve Rusya arasında 19. yüzyılda yaşanan ve diplomasi tarihine "Büyük Oyun" olarak geçen olay, Asya Kıtasının kontrolü için Afganistan toprakları üzerinde askeri ve diplomatik alanlarda yaşanmıştır. Bu durum günümüzde de aynen sürmektedir.

Afganistan'ın stratejik konumunun öneminden dolayı, buraya yapılan bir müdahale, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde ve dengelerde domino etkisi yapmaktadır.

⁴¹ 07.01.2009 TRT 2 17.00 Ana Haber Bülteni.

1979 yılında SSCB'nin müdahalesi, İslam ve Batı'nın tepkisini doğururken; ABD önderliğindeki Batı'nın 2001 yılından itibaren Afganistan'ı işgali ise Rusya ve Çin'in başını çektiği Şangay Üyelerinin ve İslam dünyasının tepkisine yol açmıştır.

11 Eylül'den sonra Afganistan'a müdahale eden ABD'ye karşı Rusya, Çin ve İran'ın tepkisi ve Orta Asya'nın durumu "II. Büyük Oyun"un yaşandığını göstermektedir. Bu süreç yeni ittifaklara ve düşmanlıklara yol açmıştır.

Gerek İngiltere İmparatorluğunun zayıflaması ve gerekse Rus İmparatorluğunun (Çar ve SSCB) dağılmasında Afganistan, önemli bir rol oynamıştır. Aynı durum, şu anda ABD için düşünülebilir.

Günümüzde Afganistan'ın stratejik önemi, petrolün ve doğalgazın Orta Asya'dan Hint Okyanusuna indirilmesi projesiyle (OAPBHP) daha da önem kazanmıştır.

Tarih bize şunu öğretmektedir: Afganistan'a hâkim olan Güney Asya Bölgesine de hâkim olmaktadır. Buraya hâkim olan, Ortadoğu, Orta Asya ve Çin-İran-Orta Asya'ya müdahale etme imkânı kazanmakta ve Dünya'ya da hâkim olabilmektedir. ABD şu anda, bu süreci takip etmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- . "US sending envoy to Taliban", *Reuters*, Washington: 1 Ekim 1996.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Akad, Mehmet Tanju. *Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1992.
- Armaoğlu, Fahir. *20.yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991.
- Caroe, Sir Olaf. *Sömürülen Topraklar*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Çeçen, Anıl. "Afganistan" *Avrasya Dosyası*, (Sonbahar-Kış 1998/1999), s. 113
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Demirel, Ahmet. *Afganistan*, İstanbul: IQ Yayınları, 2002.
- Dodwell, H.H. *The Cambridge Shorter History of India*, London: 1969.
- Flechter, Arnold. *Afghanistan Highway of Conquest* Newyork: NY Pres, 1966.
- Hiro, Dilip. *Between Marx and Muhammad The Changing Face of Central Asia*, Glasgow: Harper Collins, 1994.

- Karagül, İbrahim. "Unocal ve Taliban" *Yeni Şafak*, 14 Ocak 2001
- Karaosmanoğlu, Ali. *Clausewitz ve Savaşın Evrensel Yapısı*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1981.
- Michel, Broxup. "The Soviets in Afganistan: The Anatomy of a takeover", *Central Asian Survey*, Vol.-(April 1983), p. 84.
- Oğuz, Esedullah. *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2002.
- Özey, Ramazan. *Dünya ve Türkiye ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, İstanbul: Aktif Yayıncılık, 2002.
- Özgürel, Avni. *Radikal*, 19.10.2001
- Popowvskyi, John. *The Rival Powers in Central Asia*, London: Ld Press, 1893.
- Raşid, Ahmed. *İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2001.
- Roy, Olivier. *Afghanistan, from Holy War to Civil War*, Newyork: Princeton University Pres, 1995.
- Saray, Mehmet. *Afganistan ve Türkler*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2002.
- Selim, Yavuz. *Afganistan ve Dostum*, Ankara: Hiler Yayınları, 2004.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Syed Asım, Ali. "The Muslim Political Thouht During the Khlifat of india", A World Seminar on Muslim Political thought during the Colonial Period, London: Muslim İnstitute Press 1986.
- Sykes, L1. *Conclude between Great Britain and Persia and between Persia and other Powers*, london: Sun Press 1891.
- Talbott, Strobe. "Deeping US Engagement with the States of Sentral Asia and Caucasus:A Roadmap for the Future "Washington Map, summer, 1997, p.45.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Tercüman yayınları, 1981.
- Uzgel, İlhan. "ABD'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, der: Baskın Oran, Cilt II, İstanbul: İletişim, 2001, s. 278.
- www.geocities.com. Erişim: 02.04.2008.
- www.jeopolitik.org. Erişim: 02.04.2008.
- www.rense.com. Erişim: 02.04.2008.
- www.wikipidi.org. Erişim: 02.04.2008.